

KENT UYGARLIĞI VE DEMOKRASİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Doç. Dr. Şafak KAYPAK²
Ahmet GÜNDÜZ³

ÖZET

Bu çalışma, kent uygarlığı ve demokrasi ilişkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Öteden beri, toplumların yaşam biçimleri ve uygarlık düzeylerinin onların üretim biçimleriyle yakın ilişkisi olduğu ifade edilmektedir. Yaşam biçimlerimiz ile yaşadığımız ortamlar arasında da doğrudan bir etkileşim vardır. Kent oluşum süreci içinde, kültür ve uygarlıkların evrimleştiği, demokrasinin olgunlaştığı bir alan olmuştur. Kent, uygarlık ve demokrasi olguları, yerleşik toplulukların ürünü olan itaate dayalı düşünceyle, göçebe toplulukların benimsediği kendi kendine yeterli ve bireysel çabaya dayanan irade gibi birbirine karşıt görünen iki fikrin bileşiminden doğmuştur. Bu bileşim, binlerce yıl sürecek mücadelelerin sonucu olarak kent devrimleriyle boyut kazanacaktır. Kent, uygarlık ve demokrasi insanlık tarihine yön veren Neolitik ve Sanayi Devrimi gibi iki büyük devrimin ürünüdür.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentsel Devrim, Kültür, Uygarlık ve Demokrasi

AN INVESTIGATION ON URBAN CIVILIZATION AND DEMOCRACY

ABSTRACT

This study aims to examine the relations between urban civilization and democracy. Ever since, the lifestyles and civilization levels of societies are expressed in close relation to their modes of production. There is also a direct interaction between the environments we live in and our lifestyles. The city has become an area where culture and civilizations evolved and democracy was matured. The phenomenon of the city, civilization and democracy were born from the composition of the two seemingly contradictory ideas; obedient thought, the product of established communities and self-sufficient and individual effort-based willingness adopted by nomadic communities is a self-sufficient and individual effort-based will, adopted by nomadic communities. This compound will be shaped by city revolution as a result of thousands of years of struggles. City, civilization and democracy is the product of two major revolutions, the Neolithic and the Industrial Revolution, which shapes human history.

Key Words: City, Urban Revolution, Civilization and Democracy

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun göçebeliği ve av peşinde koşmayı bırakıp toprağa yerleşmesi doğanın bir parçası olarak başladığı yolculuğunda bir dönüm noktası olmuştur. Yerleşik yaşamla birlikte, doğayı ihtiyaçları için kaynak olarak kullanmayı öğrenmiş ve doğa ile mücadele ederek kendi kültürünü yaratmıştır. İnsan uygarlığının üç temel aşamasını

¹ Bu çalışma 11-14 Mayıs 2017 tarihleri arasında Gaziantep'te düzenlenen "Al Farabi 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi"nde sunulan çalışmadan genişletilerek hazırlanmıştır.

² MKÜ İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, skaypak@gmail.com

³ MKÜ İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yüksek Lisans Programı, gunduz.1881@gmail.com

tarım, kent ve yazı devrimleri oluşturmuştur. Neolitik Devrim ile toprağı ekip biçerek yiyeceğini üretmiş; bu üretimi insan uygarlığına dönüştürmüştür. Yaptığı gözlemlerle bilgi ve tecrübesini artırmış, deney yöntemi ile tekniğini geliştirmiştir. Kurduğu kentleri, ürünlerini ve oturduğu alanı korumak için de su kanalları ve setler yaparak devletin temellerini atmıştır. Parayı ve yazıyı bulmuş, tarihi başlatmıştır. Felsefe, bilim ve teknoloji kentlerde hayata geçmiş; Sanayi Devrimi, yaşamı kolaylaştırmıştır.

Her ortaya konulan fikir, yapılan icat ve keşfedilen mekân, insan yaşamında bir çığır açmış, ufku genişletmiştir. İnsanoğlu, önüne çıkan fırsatları değerlendirerek ilerlemiştir. Bu ilerleyiş, bir uygarlığın zayıf düştüğü anda diğerinin öne çıkmasıyla devamlılık arz etmiştir. Her uygarlık, diğerlerinin birikimleri üzerinde yol almıştır. Bir uygarlığı tehdit altında bırakan tehlikeler, diğerini ya yeni bir yol bulmaya ya da tarih sahnesinden silinmeye zorlamıştır. Elbette, yeni bir yol açmak sayesinde insanoğlunun Neolitik ve Sanayi Devrimleri ile ilerlemesini sağlayan süreç, onu düşünmeye iten etmenlerle birlikte gerçekleşmiştir. Martin Heidegger (2015: 51)'in "Teknik ve Dönüş İle Özdeşlik ve Ayrım" adlı eserinde izah ettiği üzere: "*Tehlikeye ne denli yaklaşırsak, çareye götüren yollar da o denli aydınlanmaya başlar; bir o kadar da sorucu oluruz. Çünkü sorma, 'düşünme'nin iman etme biçimidir.*" Dolayısıyla, bulguların toplumsal yaşamda kullanma şekli giderek daha fazla sorgulanmaya başlamıştır.

İlk ortaya çıktığından beri kentler, uygarlık ve demokrasi olguları ile anlam kazanmıştır. Uygarlığın getirileri, kentlerde demokrasi içinde hayata aktarıldığında kalıcı olmuş ve yaşamaya devam etmiştir. Kentlerde insan bireyleşmiş ve kendini birey olarak ifade eder hale gelmiştir. Bir yaşam biçimi olan uygarlık, demokrasi ile bir anlam kazanıyor ise, bu en iyi kentsel alanlarda gerçekleşmiştir. Kentler, insanın özgürleştiği, bilginin biriktiği, demokrasi ve katılımın hayata geçtiği alanlar olarak değerlendirilmişlerdir. Doğal olarak, bilgi birikimi, sonraki nesillere ileri uygarlıkların oluşumunu sağlamak için aktarılmalıdır. Ama aktarım insana rağmen yapılmamalıdır. Yoksa insanoğlu, gelecek sorunları yaratarak kendi uygarlığını tartışılır hale getirebilecektir. Bu bağlamda, bu çalışma kapsamında, Neolitik ve Sanayi devrimleri ışığında kent uygarlığı ve demokrasi ilişkisi irdelenmeye çalışılacaktır.

2. KAVRAMLAR

2.1. Kent Kavramı

Kent, bir yerleşim birimi ve yaşam biçimidir (Kaypak, 2015:10). Kent sözcüğü halk arasında şehir karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Kent sözcüğünün günümüzde kavramsal olarak iki ayrı boyutu söz konusudur. Bunlardan biri demografik ve idari; diğeri ise sosyo-ekonomik ve kültürelidir. Demografik ve idari açıdan yapılan tanımlarda kent kavramı, nüfus büyüklüğü ölçütü temelinde ve yerleşim birimlerine atıfta bulunan yönetsel alanı ön plana çıkararak tanımlama yapar (Pustu, 2006:130).

Nüfus açısından bakıldığında kent, belirli bir nüfus düzeyini aşan yerleşim yerine verilen addır. Bu nüfus düzeyi, idari yapılanmalara göre mevzuatla saptanır. Nüfus ölçütü temelinde, ülkelerin ekonomik, sosyal ve fiziksel nitelikleri de hesaba

katılarak saptanan nüfus grupları, yerleşme alanı sınıflandırmasında esas ölçüt olarak kabul edilir. *İdari bakımdan değerlendirilecek olursa kent*, yönetsel örgüt biriminin sınırları içinde kalan alanı ifade eder. Kent, bu ölçüt sayesinde yetkili otorite tarafından tanınmış olur. Ülkemizde, 442 sayılı Köy Kanununa göre; nüfusu iki binden aşağı yuvtlara köy, nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara kasaba, yirmi binden çok nüfusu olanlara şehir denir (www.mevzuat.gov.tr, 2016). Ancak nüfus, kent kavramsallaştırmasında yeterli ölçüt sayılmaz. *Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan ise kent*; sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği, kurumsallaşmaların yoğunluk kazandığı, karmaşık insan ilişkilerinin bütün bir günlük yaşayışı etkilediği yerleşme merkezi olarak tanımlanır (Keleş: 1998:19).

Max Weber'e göre, bir yerleşim biçiminin kentsel topluluk olabilmesi için beş temel niteliğe sahip olması gerekir; Bunlar; savunma amaçlı bir kale, pazar, mahkeme ya da görelî otonom yasalar, kısmî bir ekonomi, özerklik ve bir arada yaşama (Weber, 2015: 73-91; Keleş, 2004: 133). Bir diğêr kuramcı Emile Durkheim, kenti işbölümü ve dayanışma kavramları ile ilişkili olarak ele alır. Kentlerin işbölümünü artırdığı ve işbölümünün merkezi olduğunu ifade eden Durkheim, ayrıca, organik dayanışma ve mekanik dayanışma olarak iki tür dayanışmadan söz eder. Kentlerde, yani modern toplumlarda ikincil ilişkilerin hâkim olduğu organik dayanışma etkindir. Mekanik dayanışmanın azalarak yerini organik dayanışmaya bırakmasıyla kent insanların anomik (umutsuzluk) durumun belirtileri ortaya çıkarak patolojik bozukluklara sebep olmakta ve bu da intiharların artmasına yol açmaktadır (Durkheim, 2014:99-166). Louis Wirth'in kent kuramında ise, kentliliğin, ekolojik, örgütsel ve sosyo-politik özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Kentin parametrelerini; nüfus büyüklüğü, yoğunluk ve heterojenlik olarak sıralayan Wirth, bu üç özelliğin kenti karakterize ettiğini söylemektedir. Köy ile kent arasındaki ayrımların artık geçerli olmadığını; ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmeye endeksele her iki yerleşmenin de birbirine yaklaştığını belirtir (Wirth, 1996:90; Keleş, 2004:134). Manuel Castells, kent kuramını kentleri anlayabilmek için mekânsal biçimlerin hangi süreçler vasıtasıyla ortaya çıktığını ve dönüştürüldüğünü kavramamız gerektiğinden hareketle, toplumun mekânsal biçiminin gelişimini sağlayan düzeneklerle bağlantılı olduğu düşüncesi üzerine kurar. Ona göre; kentin genel düzeni, toplumdaki farklı grupların mücadelesini ve çatışmasını yansıtır. Kentleri sanayi kapitalizminin ortaklaşa tüketim sürecinin bütünleşik bir parçası olarak gören Castells, kentlerin fiziksel görünümünün hem sermaye hem de devlet güçlerinin bir ürünü olduğunu savunur (Castells, 1997:216; Giddens, 2008:952).

20. yüzyılın başlarında, kenti incelemeye dönük ilk sistematik çalışmaları yapan Chicago Okulu, kenti biyolojik gelişme yasalarının ürettiği coğrafi ve ekolojik bir birim olarak tanımlamıştır. İş ve işlevler, kente tesadüfen dağılmamaktadır. Kentin fiziksel büyümesi ve işlevsel farklılaşması üzerine yoğunlaşan Okulun amacı; sanayi kentinin mekânsal biçimlenişine dair sistematik bir çözümlemeye varmaktır (Serter, 2013:69-73). Murray Bookchin, kenti etik ve toplumsal nitelikteki bir eko-topluluk olarak görür. Ona göre; büyük nüfuslu bir insan topluluğunun işgal ettiği bir alan, biyolojik yakınlığın toplumsal yakınlığa dönüştüğü bir grubu seküler yurttaşlara, dar görüşlü bir kabileyi evrensel yurttaşlar kitlesine dönüştürür (Bookchin, 1999:35).

Kültürel öğelere ağırlık veren yaklaşım, kent ve uygarlık arasındaki bağıntıya vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımın temel niteliği; kenti, uygarlık yaratan ve bunu koruyan bir kimliğe büründürmesidir. Kentsel tarihçi Lewis Mumford, en başından bu yana kentin, uygarlık ürünlerini toplamak ve iletmek için özel olarak donatılmış, azami hizmetin asgari düzeyde sunulması için yeterince yoğunlaştığını söyler (Mumford, 2007:15). Ayrıca, kentin toplumun değişen gereksinimlerine, büyümenin getirdiği daha karmaşık biçimlere ve dünden bugüne yığılan toplumsal mirasa yer sağlayabilecek şekilde genişleyen bir yapı olduğunu da savunur (Niray, 2002:3).

Sosyo-ekonomik yaklaşım, kenti yaşanılan çağın ekonomik bir parçası olarak görmektedir (Niray, 2002:3). Kent, toplumun ekonomik gelişiminde bir aşamadır. Jane Jacobs, kenti ekonomik gelişimini kendi yerel ekonomisiyle yaratan bir yerleşme olarak nitelerken (Jacobs, 1969); Howard Saalman ise, mal ve hizmetlerin üretim ve değişimi için örgütlenmiş bir araç olarak görür (Saalman, 1968; Özdel, 2014:10).

2.2. Demokrasi Kavramı

Demokrasi, temelde halkın yönetimi demektir. Eski Yunanca'dan gelen demos (halk) ile kratos (güç, hâkimiyet) sözcüklerinden oluşmaktadır (Schmidt, 2002:13). En çok bilinen demokrasi tanımı, Abraham Lincoln'a aittir. Ona göre demokrasi; "halkın halk tarafından, halk için ve halk adına yönetimi"dir (Çeçen, 1984:69). Demokrasi sözcüğü, günlük yaşamda birbirinden çok farklı anlamları ifade edecek şekilde kullanılmaktadır (Sartori, 2011:40-41). Ama genelde demokrasi için tanım olarak, belli özelliklere sahip siyasi rejim türü olan karşılığı tercih edilmektedir.

Demokrasi olarak adlandırılan siyasi rejim, tarihte ilk kez Antik Yunanistan'da Atina kent-devletlerinde ortaya çıkıp uygulanmıştır. Ancak, ilk çıktığından günümüze kadar herkes demokrasiye aynı şekilde yaklaşmamıştır. Antik Yunanistan'ın Platon ve Aristoteles gibi büyük düşünürleri, demokrasi olarak tanımlanan siyasi rejim türüne sıcak bakmamışlar ve bu rejimi radikal bir eleştiriye tabi tutmuşlardır. Aristoteles'in deyişiyle, demokrasilerde esas olarak 'demagoglar' toplumu yönetme olanağı elde edecekler ve bundan dolayı da demokratik siyasi rejimler tiranlığa dönüşebileceklerdir (Şaylan, 2006:8). Antik Yunan'dan bir başka düşünür Perikles ise, kendi rejimlerinin demokrasi olarak adlandırıldığını; çünkü egemenliğin birkaç kişinin değil, ama çoğunluğun elinde olduğunu dile getirmiştir. Yeniçağ'da, Alain Touraine, demokrasinin vatandaşların yönetime karşı gelebildikleri ve yönetimden farklı karşıt politikalar izleyebildikleri bir rejim olduğunu öne sürmüştür (Touraine, 1997:21).

Demokrasi, bir anlık bir olgu değildir. İnsan topluluklarının tarihi süreç içinde evrimleşerek ulaştığı ideal bir değerdir. Demokrasinin gelişmesi insanın gelişmesini takip etmiştir. Bu süreç içinde, ilk olarak 'yapısal demokrasi' algısı ortaya çıkmıştır. Buna göre, demokrasi bir yaşam tarzıdır ve başlı başına bir amaçtır. Bu yaklaşım, zaman içinde yerini 'işlevsel demokrasi' anlayışına bırakmıştır. Çünkü modern toplumlarda devletlerin merkezileşmesi ve nüfusun artmasıyla, insan toplum içindeki gücünü ve önemini yitirmiştir. Halkın yönetime katılma ihtiyacı, topluma sağlayacağı

faydalar olarak ortaya çıkmıştır. Halkın yönetimde güç sahibi olması, başlı başına bir amaç değil, daha faydalı sonuçlar alabilmek için araç halini almıştır.

Demokratikleşme, çağdaşlaşmanın ve gelişmenin nihai ölçüsüdür. Demokratik olarak nitelenebilen siyasi rejim uygulamalarının tarihsel olarak Antik Yunan'dan sonra uzun müddet unutulduğunu söylemek yanlış olmaz (Bonnard, 2004:14). Ortaçağ boyunca demokrasiye pek ihtiyaç hissedilmemiştir. Dinin ve din adamlarının dünya işleri üzerindeki egemenliği, bilim, kültür ve sanata baskın çıkmıştır. Demokrasinin bir siyasi rejim olarak hem düşünce, hem de uygulamada tekrar ortaya çıkması, ancak modernitenin etkin kavramı olan 'liberalizm' ile gerçekleşmiştir. Klasik liberalizmin demokratik siyasi rejim ile ilgili bir takım içsel gerilimleri olduğu söylenebilir. Bu gerilim temsil kurumundan kaynaklanmaktadır. Temsil süreci, siyasi iktidar kullanımına ilişkin kaçınılmaz biçimde "çoğunluk-azınlık" ayrışmasına yol açacak; çoğunluğun yönetimi ise, azınlığı oluşturan bireylerin özgürlükleri üzerinde baskı oluşturacaktır. Toplumda siyasi iktidar kullanımı, insanlar arasındaki ilişkileri ve davranışları düzenleyen kuralları koymak (yasama) ve bunları uygulamak (yürütme ve yargı) ise, demokratik siyasi rejimde bu çoğunluk tarafından gerçekleştirilecektir. Ortaya çıkacak düzenleyici kurallar ve uygulamalarda azınlığın rızasının olmayacağı açıktır (Şaylan, 2006:9). Temel hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleştirilmesi kapsamında, demokrasinin her ülkede başarılı olamaması, tepki olarak çeşitli eleştirilerin ve karşı rejimlerin gündeme gelmesine neden olmuştur (Aktan ve Dileyici, 2005:36). Toplumlar, içinde buldukları koşullar ne olursa olsun demokratikleşmelidirler.

Demokrasi, ilk ortaya çıktığından bu yana, o kadar popüler hale gelmiştir ki; Herkes demokrasi istemektedir. Bazen anti-demokratik uygulamalar dahi kendilerini gerçek demokrasi olarak adlandırarak ortaya çıkmışlardır. Siyasi önderler, kurdukları rejimlere de farklı nitelikte demokrasi adlandırması yapmışlardır. Adolf Hitler, kendi rejimine gerçek demokrasi demiştir. Benito Mussolini merkezi otoriter demokrasi, Cemal Abdül Nasır başkanlık demokrasisi, Francisco Franco organik demokrasi, Mao Zedung ise yeni demokrasi adını vermişlerdir (Çeçen, 1984:70).

3. KENT DEVRİMLERİ

İnsanoğlunun yeryüzündeki yaşamını bütün yönleriyle temelinden etkileyen ve değiştiren, devrim olarak kabul edilen, iki önemli olgu; 'tarım ve sanayinin' bulunuşudur. İnsanın günlük yiyeceğini bulmasından, barınağı ve kültürüne, kurduğu toplumsal ve siyasal yapıdan bu yapıdaki ilişkilerine kadar her şeyi etkileyen bu iki önemli olgu, tarihin, kent ve uygarlık tarihinin dönemlere bölünmesinde başrolü oynamıştır. İnsanın tarım ve sanayi ile ortaya çıkardığı uygarlık, tarım insan yaşamında başat geçim kaynağı olduğu müddetçe, yerel ve belirli coğrafi bölgelerle sınırlı kalmıştır (Sander, 2009:29). Uygarlık, sanayinin başlamasıyla birlikte genişlemiş, modern teknolojinin ortaya çıkmasıyla evrensel ya da küresel bir nitelik kazanmıştır. Bir bakış açısına göre, 7000 yıllık insanlık tarihinde uygarlığın, belli ve sınırlı merkezlerden çevreye doğru genişlemesi en önemli özelliğidir (Sander, 2009:29).

3.1. Neolitik Devrim

Neolitik (Yenitaş) Devrim veya “Birinci Kent Devrimi”, tarımın ortaya çıkardığı bir devrimdir. M.Ö.7000 dolaylarında, Ortadoğu’da kimi insan topluluklarının tarıma başladıkları ve bazı hayvanları ehlileştirdikleri bilinmektedir. Büyük akarsu vadi ve deltaları, toplumsal ve siyasal birimlerin doğduğu yerlerdir. Gordon Childe’a göre, *insan ekonomisini tümünden değiştiren ilk devrim, insanı besin kaynağına başat kılmıştır* (Childe, 1996:54). Uygarlığın kurulduğu ilk bölge olan Mezopotamya’daki Fırat ve Dicle Nehirleri de, bu birimlerin ortaya çıktığı yer olarak bu tezi doğrulamaktadır. Bu nehirlerin taşıdığı sularla beslenen bereketli topraklar üzerinde, M.Ö. 5000’li yıllarda ilk uygarlık, yani Sümer kent-devletleri kurulmuştur (Hatt ve Reiss, 2002:27).

İlk uygarlığın burada kurulmasına sebep olan başlıca etmen, yine bu akarsuların düzensiz bir rejime sahip olmalarında yatmaktadır. Fırat ve Dicle nehirlerinin düzensiz akışı, suyun yükselme ve azalma zamanlarının belirsiz olması, bazen kuraklığa yol açmakta bazen de taşarak etrafını sular altında bırakmaktadır. Bu iki nehrin bu özelliğinin insanların buradan göç etmesine sebep olmasını düşünmeleri; su kaynağına duyulan ihtiyaç göz önünde bulundurulursa olanaksızdır. İnsanlar, bu bölgeyi terk etmeyerek, burada yaşamlarını idame ettirebilmek adına gelişmiş su kanalları ve setler yapmaya başlamışlardır. Bu uğraşının uzun ömürlü bir yaşam alanı sunması, aynı zamanda su kanalları ve setlerin bakımını zorunlu kılmaktadır. Mezopotamya insanının su kanalları ve setler hakkındaki bu çabası, tarihin ilk otoriter monarşilerinin bu bölgede kurulmasının sebebi olmuştur. Yaşamın ve tarımın devamı için büyük öneme sahip olan su kanallarının inşası ve bakımı, çok sayıda insanın düzenli çalışmasını gerektirmiştir. Bu ise, mutlak bir siyasal bağlılık, bürokrasi ve yönetim teknikleriyle sağlanmıştır (Hatt ve Reiss, 2002:27-36). Akarsulara değil de, mevsimlik yağışa bağlı tarımın uygulandığı ve dolayısıyla kanal sisteminin bulunmadığı yörelerde, örneğin o dönem Avrupa’sında, güçlü kent-devletler görülmemektedir (Sander, 2009:32).

Mezopotamya’da kent-devlet içinde, merkezi otoriteyi güçlendirici etkisinden söz edilebilecek bir gelişme, düzenli ordunun kurulmasıdır. Yerleşik toplulukların yaşadığı merkezlerin dışındaki göçebelerin, zengin kent-devletlere karşı giriştikleri yağmaya yönelik savunma ihtiyacı, kent-devletler arasındaki sınırların belirsizliğinin bölgede sürekli savaflara yol açması bunu gerektirmiştir (Taşkın, 2011:2-4). Yılın büyük bir bölümünde bulutsuz olan bölgede, gökyüzü, yıldızlardan hep etkilenmiş olan insanoğlunu, öncelikle hava koşulları ve yağmurla ilgili olarak kehanetlerde bulunmaya sevk ederek, din adamlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece, kimi zaman iktidarı kullanan, kimi zaman da iktidarla çatışan ‘kral-din adamı mücadelesi’ doğmuştur (Kapani, 2007:74-76; Erginöz, 2008:199-213).

İnsanoğlunun ilk defa kent-devletler içinde siyasal bağlamda örgütlenmesi ve bununla beraber ortaya konan uygarlıklar arasında; Sümer kent-devletleri dışında, 2500’lerde Akadlar (Yiğit, 2000:14), 1700’lerde Asur kent-devletleri (Ağasioğlu, 2000:460), Babiller ve Anadolu’da Hititler sayılabilir (Köktürk, 2004:3). Mezopotamya çeşitli kent-devletlere bölünmüşken ve bölgede siyasal istikrarsızlık hâkim iken, Mısır’da kent-devletlerin olmadığı ve bölünmüşlük yaşanmadığı görülmektedir. Burada

hüküm süren uygarlığın bu üstün yanı, coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Kolay geçit vermeyen çöllerle çevrili olan ve Nil Nehri'yle beslenen bölge, olumsuz dış etkilerden bağımsız bir siyasal birliğin devamına olanak sağlamıştır. Gerçekten de Mısır'ı çevreleyen çöller, yabancı güçlerin ve özellikle göçebe toplulukların bölgeyi istilasına ve Nil Nehri'ni ele geçirmelerine o dönemde engel oluşturmuştur.

Ortadoğu'da yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte, düzenli köyler oluşmuş, ilk kez buğday yetiştirilmiş, ilk metalürji bilgisi edinilmiştir. Takvim, hiyeroglif ve çivi yazısı, rakamlar sistemi, ağırlık ve uzunluk ölçüleri ilk kez Mezopotamya uygarlıkları tarafından bulunmuştur (Akçay, 2014:22). Anadolu'da ilk defa yaşamın denizlerde başladığı düşüncesi ortaya atılmış; parşömen üzerine yazı yazılmış ve alışverişte gümüş ve altın para kullanılmıştır (Landsberger, 1994:420). Mezopotamya uygarlığı kısa bir süre içinde merkezden çevreye doğru yayılarak başta Girit ve Mısır olmak üzere dönemin büyük uygarlıklarını etkilemiştir (Sander, 2009:32-39).

İlk uygarlıklar döneminde, merkez ve çevre yerleşik topluluklarının ötesinde, Avrasya'nın bozkır ve yüksekliklerinde hayvancılıkla uğraşan göçebe topluluklar bulunmaktadır. Bu topluluklar, kimi zaman savaşçı aristokrasiler tarafından yönetilen, zayıf bağlarla birbirine bağlı, konfedere birimlere benzer biçimde örgütlenmişlerdir. M.Ö. 2000'lerde, Aryan kavmi ile Grek ve Romalıların ataları olan ve Hazar Denizi etrafında yaşayan göçebeler, hayvancılıkla uğraşmakta ve et dışındaki gıda maddelerini yerleşik topluluklardan değiş-tokuş yoluyla karşılamaktaydılar. Herhangi bir nedenle, bu değiş-tokuş durduğunda ise, ihtiyaçlarını savaşarak zorla almaktadırlar (Sevinç, 2014:232-251). Bu dönem, hayvanıyla dağlara giden ve konar-göçer olan göçebelerle yerleşiklerin mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadele; hem dönemin uluslararası ilişkilerinin ana temasını temsil etmiş, hem de merkezdeki uygarlığın çevreye doğru yayılmasına neden olmuştur. Bu uzun mücadelenin yol açtığı kültürel etkileşim, uygarlığın geleceğini yönlendirecek başlıca sebeplerden olacaktır.

Avrupa'da ise, Mezopotamya'da yaşanan gelişmelerin aksine durum oldukça farklıdır. Megalit⁴ kültürünün etkin olduğu bu dönemde, ilkel tarım aletleri göz önüne alınırsa, sulama ve alet yetersizliğinden çamur tabakasının yarılmasından ötürü, verimsiz sayılabilecek Avrupa topraklarındaki topluluklar, kısıtlı bir tarımla ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. M.Ö. 1700'lerde bölgeyi, doğudan gelen ve Hint-Avrupa dillerini konuşan ve bronz yapmayı bilen "barbar" kavimler, Atlas Okyanusu kıyılarına kadar yayılarak denetim altına almışlardır (Beksaç, 2006:39).

Tek bir güç merkezinin bölgenin tümünde tekdüzelik sağlayamadığı ve böylece özgür düşüncenin geliştiği kuzeyde bugünkü İzmir ile güneyde Didim arasındaki kıyı şeridi ve kıyıya yakın adalardan oluşan İyonya'da ise, modern bilimin temelleri atılmıştır. İyonya, aynı zamanda farklı uygarlık çevrelerinin kesişme noktasında yer almaktadır. İyonya'da Ortadoğu'nun Fenike alfabesi Grek diline uygulanmış, okuma yazma oranı artmış ve din adamlarının tekelinden kurtarılmıştır. Hatta siyasal güç tüccarların eline geçmiş ve tüccarlar da zenginliklerinin dayanağı olan teknolojinin gelişmesini, dolayısıyla bilimle uğraşanların desteklenmesini sağlamışlardır (Erişirgil,

⁴ Megalit; büyük taş bloklarının birbiri üstüne konmasıyla oluşan ilkel tapınaklardır.

2014:254). Yaşanan gelişmelerden hareketle, M.Ö. 5000'lerde Mezopotamya'da yerel nitelikte başlayan uygarlığın, M.Ö. 500'lere gelindiğinde giderek genişlediği ve dünyevi bir nitelik kazanmaya başladığı söylenebilir (Sander, 2009:39).

M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara gelindiğinde, İyonya, üstünlüğünü Grek Yarımadası'na kaptırır. Bu dönemde, Mezopotamya'da tarımla uğraşan, siyasete karşı kayıtsız ve yönetici sınıf tarafından baskı altında tutulan bir toplumun var olduğu bir düzen egemen olurken; Grek Yarımadası'nın kent-devletlerinde ilk demokratik yönetim kurulmuştur. Yani, binlerce yıl önceki üstün Mezopotamya uygarlığı gerileme dönemine girmiştir. Grek Yarımadası'nda kırsal nüfusun etkin ve yoğun bir biçimde devlet sorunlarıyla ilgilenmesinden ötürü siyasal bir canlılık vardır. Bunu iki sebepte açıklamak mümkündür (Sander, 2009:41): *İlki*, Greklerin askerlik alanında, 'Phalanx' adını verdikleri, sık saflarda yürüyen mızrak ve kalkanlı asker alayını kurmaları ile toplumsal statü ve zenginlik farklılıkları ortadan kalkmış ve güç, cesaret, disiplin önem kazanmıştır. İyi bir kent yurttaşının ölçütü; gerektiğinde kendisini mızrak ve kalkanla donatıp savaş alanında yurttaşlık görevini yapacak, bağımsız bir çiftçinin mütevazı hayatı halini almıştır. *Diğeri*, Grek Yarımadası ve Batı Anadolu'da zeytinyağı ve şarap gibi iki değerli ve kolay taşınabilir maddenin üretilmesi, tarımın ticari bir nitelik kazanmasını sağlamış ve çevre uygarlıklarla aktif bir ticaret hayatı başlamıştır. Ticari tarıma geçiş, Atina, Milet, Sparta ve Efes gibi kent-devletlere büyük avantajlar sağlayarak, demokrasi eğilimini güçlendirmiştir. Canlı ticaretin meydana getirdiği zenginlik, ilkel biçimiyle de olsa, demokrasinin ortaya çıkması ve bir önceki yüzyılın İyonya uygarlığı, Grek Yarımadasında Sokrates, Aristo, Platon ve Batı Anadolu'da Herodot gibi isimlerin yetişmesi için uygun ortamı hazırlamıştır. Ancak, toplumda hiçbir hakka sahip olmayan kölelerin bulunması, Grek demokrasisini bugünkü demokrasi anlayışından ayıran önemli bir özelliktir (Sander, 2009:41-42).

Adına "Helenistik Dönem" denilen, Grek uygarlığının zamanla siyasal ve toplumsal yapısının Ortadoğu uygarlığının düşünce ve davranış kalıpları içinde erimeye başladığı ve ayırt edici özelliklerinin giderek ortadan kalktığı dönemde; Greklere kent-devletin ötesinde daha geniş bir siyasal örgütlenme ufku Makedonyalı Büyük İskender sağlayacaktır. Helenizm'i oluşturan Makedonya Kralı Philip'in oğlu Büyük İskender, M.Ö. 334'te Çanakkale Boğazı'nı geçerek Asya'ya girmiş ve Anadolu'yu Suriye ve Mısır'ı işgal ettikten sonra, doğuda İran, Keşmir, Taşkent ve Buhara'ya kadar ilerlemiştir. Bu yayılcı süreçte, Grekler, kendilerinden daha geniş bir dünyanın üyesi olduklarının farkına varacaklardır. Artık yerel bir topluluk olan kent-devletin de ötesinde siyasal bir örgütlenme hissiyatı olgunlaşmıştır (Mazı, 2008:41-42).

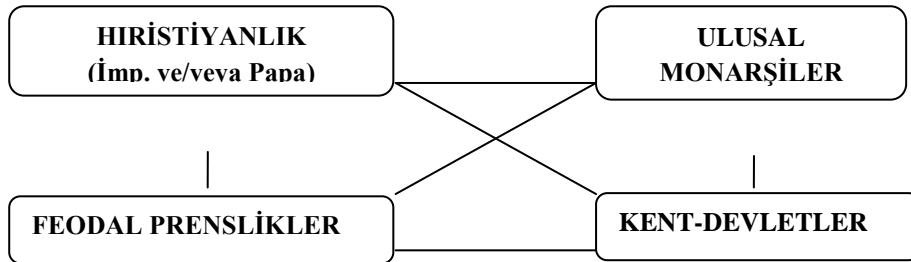
Kısa sürede yıkılan Makedonya İmparatorluğu'nun miras bıraktıkları, M.Ö. 200-146 arasında yeni bir imparatorluk gücünün kolaylıkla Grek Yarımadası ve Makedonya'ya kadar olan toprakları denetim altına almasına yetmiştir. Bu yeni güç, Helen mirasını alan Roma İmparatorluğu'dur (Melek, 1987:525-529). Burada vurgu yapılması gereken konu, Roma İmparatorluğu'nun küçük bir cumhuriyet tarafından kurulmuş olmasıdır. Roma, başlangıçta köylerden oluşan insan gruplarını temsil ederken, M.Ö. 6. yüzyılda büyüyerek bir kent-devleti halini almıştır. Roma, o dönemde

850 kilometre karelik toprağa sahipken; M.Ö. 260'ta 130.000 kilometre karelik bir alana yayılmış ve nüfusu da 3 milyonu bulmuştur (Sander, 2009:42).

Roma'ya kadar hiçbir cumhuriyet, kent-devletin ötesinde bir siyasal örgütlenmeye kavuşmamıştır. M.S. 2. yüzyılda, imparatorluk içindeki tüm özgür insanlar Roma vatandaşı olma hakkını elde etmişlerdir. Roma, insanlık tarihinde ilk büyük cumhuriyet olup Batılı anlamda modern devletin öncüsü sayılabilir. Ancak, zamanla cumhuriyet anayasası, iktidarı elde eden birçok askeri diktatör tarafından hükümsüz bırakılmıştır. M.S. 395'te Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılan İmparatorluk, ilk yıllarındaki günlerine asla dönememiştir (Kaya, 1998:166). Batı Roma yağmalarla, Doğu Roma (Bizans) ise, Türklerin İstanbul'u almalarıyla son bulmuştur. Roma'nın güçlü olduğu yıllardaki yurttaşlar arasındaki adalet inancının yok olması, yayılcı politikanın yarattığı sorunlar, zenginlik hırsı, seçim sisteminin bozulması devleti bir arada tutan değerlerin yok olmasına sebep olmuştur. Değişen şartlara uyum sağlayamayan Roma'da giderek bilim aşağılanmaya, zenginlik yüceltmeye başlamıştır. Özgür düşüncenin kök salamadığı imparatorluğun, bilgisiz ve yaratıcılıktan yoksun bir şekilde sürdürdüğü hükümlerlik ayakta kalamamıştır (Sander, 2009:77-78).

Şekil 1: 19. Yüzyıla Kadar Avrupa Tarihinin Özü - Dört Köşeli Mücadele

Kaynak: Sander, Oral (2009). Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, s.78.

M.S. 1. yüzyılda yayılmaya başlayan Hristiyanlık, Budizm ve Hinduizm dinleri de insanlık tarihinde olduğu kadar, kent uygarlıklarında da değişim yaratmıştır. Üç inanış da gelişmekte ve yayılmakta olan kentlerde hâkim olan resmi ilişkiler bütününe ve insanların birbirlerine olan duyarsızlığına yönelik adeta bir yanıt niteliğindedir. Bir ihtiyaca karşılık vermişlerdir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun ekonomik sorunlar yaşadığı dönemde kentlerde, Hristiyanlık dini hızla yayılmıştır. Ardından, İmparator Constantinus'un da bu dini kabul etmesiyle, bir kurum haline gelen papalık, önemli bir güç merkezi olmuştur. Bundan sonra ise, monarklarla papa arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Bununla beraber, Roma İmparatorluğu dağılınca, Avrupa'yı Ortaçağ'a götüren papalık kurumu yani kilise olmuştur (Durmaz, 2010:95).

Öte yandan, Doğu uygarlığında M.S. 6. yüzyılda bir ticaret kenti olan Mekke’de, Hz. Muhammed aracılığıyla İslamiyet doğmuştur. Mekke zenginlerinin baskısıyla, bir tarım kenti olan Medine’ye göç eden Hz. Muhammed, buradaki halkın daha uygar oluşu ve tek tanrılı dinlere daha sıcak olmasının da etkisiyle, çürümekte olan Hristiyanlık ve ırkçı Yahudiliğe göre önemli üstünlükleri olan İslam dinini tebliğ etmiştir. İslamiyet insanoğluna var olan tek ve çok tanrılı dinlere göre daha üstün değerler sunmaktadır. Özellikle, göçebe yaşamı bırakıp tarım ve ticaretle uğraşmaya başlayan ve geleneksel göçebe değerleri yeni tip yaşam biçimlerinin gerekleriyle bağdaştırmada güçlük çeken Araplar arasında hızla yayılan İslamiyet, farklı ırklar ve kültürler tarafından da kabul görmeye başlamış ve evrensel bir din haline gelmiştir (Gül, 2001:80).

Emevi’lerin ardından Abbasiler döneminde, İslam uygarlığı, dört temel uygarlık olan Pers, Grek, Hint ve Arap uygarlıklarının başarılı bir sentezini gerçekleştirmiştir. Kuruluşunu izleyen yıllarda Türklerin de yönetici oldukları bu Abbasi sentezinin sonucunda, büyük bir hoşgörü ve araştırma hevesi ortaya çıkarak güçlü bir uygarlık doğmuştur. Al Farabi ve el-Kindi gibi filozoflar, Abdurrahman İbn-i Haldun gibi sosyolog ve hukukçular ve Abdullah İbn-i Sina gibi tıp bilim insanları, hep bu dönemde yetişmiş büyük değerlerdir (Bozkurt, 2000:142; Çiftçi ve Yılmaz, 2013:90).

Abbasilerin, İslam dünyasında Araplarla Arap olmayanlar arasındaki ayrımı kaldırması, Arapların kabilelerine olan bağlılıklarını yitirmelerini sağlamıştır. Orta Asya bozkırlarından göç ederek gelen Türk boylarının 10. yüzyıldan itibaren İslam dünyasına katılmaları, İslam dünyasını batıda Hristiyan ve doğuda Hindistan’dan ayıran sınırlara kadar bir canlılıkla buluşturmuştur. Böylece, İslamiyet, kültürel, dini, askeri bakımdan Türklerle yeni bir gelişme dönemine girmiştir (Çakmak, 2007:10). Türklerin geniş bir alana hükmetmesi ve o tarihlerde bilinen ticaret yollarını denetim altında tutması; Avrupa’ya, yeni yollar aramaya, bilim yaparak dünyayı keşfetmeye ve aydınlanma dönemine sevk eden belirgin faktörlerden olmuştur. Binlerce yıl önce bir devrim yaratan tarım, kentlerin ön plana çıkmaya başlamasıyla önemini yitirmeye başlayarak ilgi görmez olmuş ve yerini sanayiye dayanan yeni bir devrime bırakmıştır.

3.2. Sanayi Devrimi

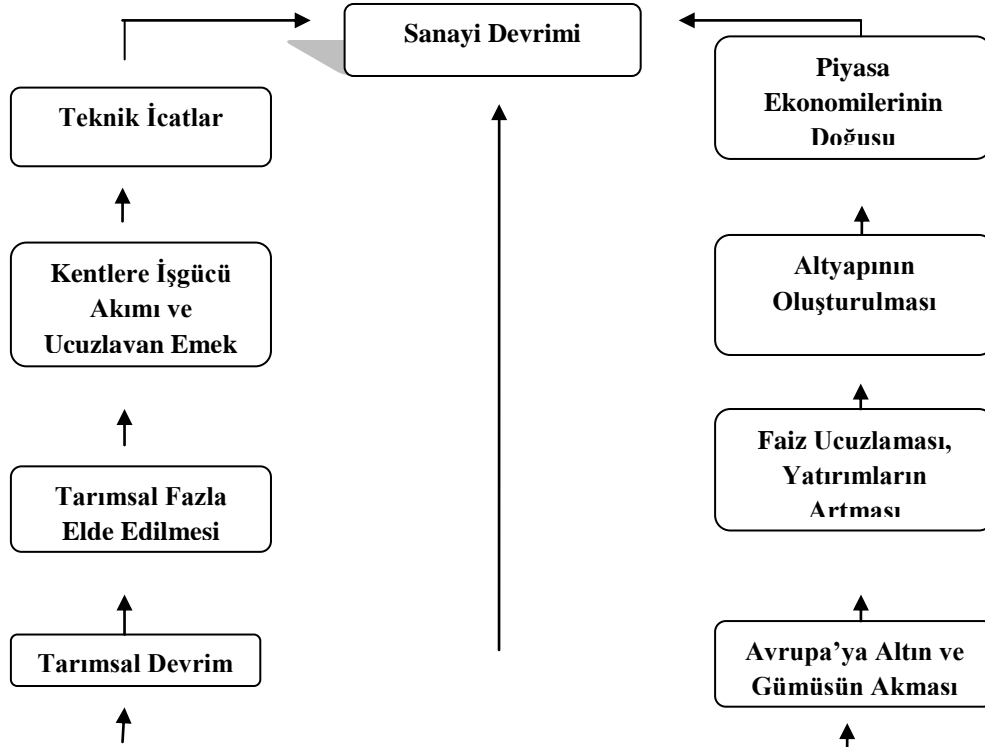
Sanayi (Industry-Endüstri) Devrimi, makinenin üretim aracı olarak keşfedilmesi ve teknoloji devrimidir. Üretim tarihi içinde insan enerji kaynağı olarak önce kendi gücünü kullanmış; ardından hayvan gücünü işe katmıştır. Son olarak, organik olmayan mekanik bir gücü kullanmaya başlamıştır. İnsan emeğinin yerini makineler almıştır. Sanayi devrimi, bir seri teknolojik yeniliğin üretim alanında kullanılmasının, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlara yansımaları kapsayan bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Emek, buhar ve elektrikle çalışan makine aşamalarını izlemiştir (Kaypak, 2015:34). Sanayi Devrimi kentlerde hayata geçmiştir. Bu bağlamda, “İkinci Kent Devrimi”, sanayi (teknolitik) yoğun üretimin ortaya çıkardığı bir devrimdir.

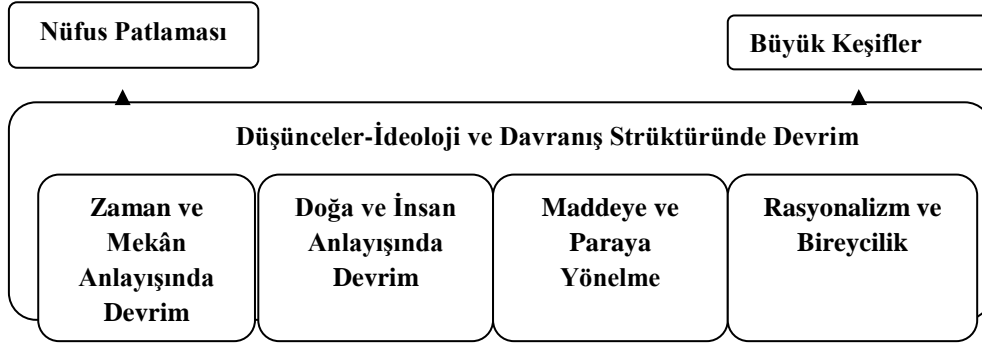
18. yüzyılın sonlarına kadar ekonomik hayat, büyük oranda, tarım, ticaret ve küçük el sanatlarına dayanmaktaydı. Üretimin kaynağı ve sermaye olarak değerlendirilebilecek toprak, soyluların ve kilisenin elinde olduğundan, siyasal güç

aristokrasinin hâkimiyetindeydi. Toprağa dayalı yapı değişmiştir. Mevcut durumu yıkan yalnızca liberalizm ve milliyetçilik gibi akımları doğuran siyasi devrimler değildir. Bunda ekonomik yapının değişmiş olmasının payı oldukça büyüktür. Buluşların üretime uygulanması ve buhar gücüyle çalışan makinelerin ve makineleşmiş sanayinin ortaya çıkması Avrupa’da artan bir sermaye birikiminin nedenleri olmuştur. Bu durum, Sanayi Devrimi olarak adlandırılmıştır (Tamzok, 2012:2-4). Teknolojik, ekonomik ve siyasi devrim şeklinde hayata geçmiş ve modernleşme ile yayılmıştır.

19. yüzyıldan önceki doğa bilimlerindeki gelişme ve önemli buluşlar, bu yüzyılda seri üretim olanağı bulmuş ve artan üretim Avrupa devletlerinde ekonomik anlamda refah düzeyini çok yükseklerle taşımıştır. Elbette bu seri üretime ve gelişmeye silah sanayisi de dâhil olunca, Avrupa’nın dünya halkları üzerinde egemenlik kurması kolaylaşmıştır. Sanayi Devrimi’ne kadar gerçekleşen siyasi devrimler ne kadar güçlü olsalar da yarattıkları etki sınırlı kalmıştır. Ancak, Sanayi Devrimi, kendinden önceki devrimlerin getirdiklerini de önüne katarak yayılmadık ve neredeyse etkisi altına almadık alan bırakmayacaktır. Dünya, ilk sömürgecilik faaliyetlerine ve kurulan sömürge imparatorluklarına rağmen, Avrupa’nın dolaylı veya dolaysız etkili olduğu tek bir birim haline daha önce gelmemiştir. Bu etki, Avrupa’nın dünya üstünlüğünü kesin bir şekilde sağlayarak ileride küreselleşme sürecine büyük katkı sağlayacaktır.

Şekil 2: Sanayi Devrimi’nin Parametreleri

Kaynak: Hamitoğulları, Beşir (1986). *Çağdaş İktisadi Sistemler*, s.163.

Sanayileşme döneminin gelişimi iki aşamaya ayrılarak incelenmektedir. *Sanayi devrimi ve bilimsel devrim*. Bu ayırım, bazı kaynaklarda makine ve teknolojik devrim ayırımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazılarında ise, Sanayi Devrimi'nin aşamaları, kömür, demir- çelik devrimi şeklinde ayırma tabi tutulmuştur.

Makineleşme çağı olarak nitelendirilebilen *ilk aşama*; 18.yüzyıldan 1870'lere kadar olan süreyi kapsayıp kömür ve demirin hammaddeyi ve asıl enerji kaynağını temsil ettiği yıllardır. Makine kullanımının yaygınlaşması ve fabrikaların kurulmasıyla, Avrupa'da, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş belirgin bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Fabrikaların kurulmasıyla, üretim süreci tek bir işletmede toplanmış ve fabrikalardaki makinelerin hepsi belli bir iş için tasarlanmış ve o işte uzmanlaşmıştır. Yapılan üretim, gelişmiş ve açık bir pazara yöneliktir (Sander, 2009:210). 1870'lerde dünyada kömür üretimi yılda 2 milyar tonun üzerinde ve dünya enerji üretiminin 1/3'ünü oluşturmaktadır (www.enerji.gov.tr, 2016). Buhar, kömür ve demirin bir araya gelmesi, siyasal, ekonomik ve toplumsal sonuçlarının yanı sıra, ilk demiryollarının da inşasını sağlamıştır. Böylece, hammaddenin veya hammaddeden üretilen maddenin uzak bölgelere taşınması kolaylaşmıştır. Bu kapsamda örneğin, 1869 yılında Amerika kıtasının iki yakası demiryoluyla birleştirilmiştir (Tamzok, 2012:3).

Sanayi Devrimi'nin 1870'lerden sonrası *ikinci aşamasında*; üretim ve bilimsel keşif ve icatlar, devlet olanaklarıyla desteklenerek büyük kuruluşların himayesine girmiştir. Temel hammadde ve enerji kaynağı kömür ve demire ek olarak çelik, elektrik, petrol ve kimyasal maddeler sanayie dâhil olmuştur. Telefon, gramofon, içten yanmalı motor, telsiz, araba lastiği, lamba, daktilo hep Sanayi Devrimi'nin ikinci aşamasının ürünüdür. Ama bu elli yılda, Sanayi Devrimi dünyayı, belki de bin yılın yapamayacağı kadar değiştirmiştir (Sander, 2009:211). Sağlamlığının yanında çelik, devletlerin otoritelerinin güçlenmesini sağlamıştır. En önemli etkisi demiryollarında görülmüştür. 1870 sonrasında demiryolu, ekonomiden siyasete, toplumdan edebiyata kadar yaşamın her alanını etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda, devletlere lojistik desteği yine her türlü ulaşımıyla demiryolları sağlamıştır (Kazgan, 2014; Demir, 2001:77).

Kiliseden ve geleneklerden gelen dogmaların ortadan kalkıp 19. yüzyılda ortaya çıkan laikleşme ortamı verimli araştırmalarla birçok buluşun uygulanmaya başlamasının önünü açmıştır. Tıp alanında önemli gelişmeler olmuştur. Kloroform bu dönemde yaygın şekilde kullanılmış, antiseptik anlayışı yerleşmiştir. Bakteriyoloji, sterilizasyon ve antibiyotik bu dönemin kavramlarıdır (Kennedy, 1991:171-172). Tıptaki bu gelişmeler, insan yaşamının uzayarak çocuk ölüm oranlarının azalması, nüfus artışı gibi önemli bir sonucu ortaya koymuştur (Kennedy, 1991:173). Teknoloji, büyük devletlerin denizaşırı vurucu güçlerinin artmasına yol açmıştır (Küçükkalay, 1997:62).

Ölümlerin azalıp nüfusun hızla artması, Avrupa'yı gıda yetersizliği sorunuyla tanıştırmıştır. Avrupa'nın bu güç durumdan kurtulmasında ise, kimya biliminin tarıma olan katkısı başrol oynamıştır. Suni gübre, belirli toprak parçasından daha çok ürün alınmasını sağlamıştır. Aynı zamanda, pastörizasyon yöntemlerinin de gelişmesi, yiyecekleri daha uzun süre muhafaza etmeyi kolaylaştırmıştır. Gelişen demiryolları, büyük buharlı gemiler ve Alplerin tünellerle açılması Avrupa'da mesafeleri oldukça kısaltmıştır. Gıda yetersizliği sorunu, kısa zamanda ulaşma olanağıyla ve gıdanın ucuza mal edilmesiyle bol ürüne kavuşarak çözülmüştür (Sander, 2009:213-214). Artık, Arjantin eti, Brezilya kahvesi ve Avustralya buğdayı gibi uzak mesafelerin mahsulleri, Avrupa pazarlarının sıradan birer satış ürünü halini almaya başlamıştır.

Üretim şeklinin değişmesi sonucu, makinelerin hâkim olduğu bir yaşam stiline doğru adımların atılmasıyla, 'emek-yoğun' üretim tarzından 'sermaye yoğun' üretim tarzına geçilmiştir. Yığın üretimde, makinelerin tedarikinin güç ve maliyetli olması, küçük sanayici ve ustaları ortadan kaldırarak, makinelerin emrine giren işçileri ve bu makinelere sahip olan patronları ortaya çıkarmıştır (Zeytinoğlu, 1992:173). Fazla üretim ihtiyacını karşılamada, yeni makineler alacak mali gücü olmayan ve Sanayi Devrimi'nin ilk aşamasında ortaya çıkan küçük aile işletmeleri ayakta kalamayarak iflas etmiş veya esnaf kalmışlardır. Sanayileşme, her türlü ekonomik, toplumsal ve çevresel sonuçlarıyla yoğun eleştiriler almış olsa da, olduğu gibi kabul edilmiştir.

Sanayi Devrimi'nin, para-bankacılık olgularını doğurması ticaret hacminde de artışlar sağlamıştır. Devrim, gerek yatırım payı ve istihdam edilenlerin sayısında; gerekse katma değer ve gelir paylarında kapitalizmin sınai yönlerinin egemenliğine yol açmıştır. Çoğunlukla 'sanayi kapitalizmi' olarak anılan bu olgu Sanayi Devrimi'nin açtığı yeni ekonomik çığırdır (Landes, 1995:133). Kıymetli madenlerin azlığı, değerlerinin giderek artması ve hızla artan ticari faaliyetlerin mübadele aracı olarak sakıncaları, zamanla temsili para adı verilen 'banknot'u ortaya çıkarmıştır. Banknotun, ilk olarak 17. yüzyılda İsveç Bankası'nca ihdas edildiği sanılmaktadır (Zeytinoğlu, 1992:40). Sanayi Devrimi, Avrupalının düşünce yapısında da köklü değişikliklere yol açmıştır. O zamana kadar zihinlere yerleşmiş olan kendi kendine yeterlik durumu olarak tanımlanabilecek 'geçimlik ekonomi ve öztüketim (otoconsumption) anlayışı' değişerek 'piyasa için tüketime' dönüşmüş ve insanların elde etmek için çaba harcamaktan kaçındıkları kâr, teşvik eden bir unsur haline gelmiştir. Bu da müteşebbis sınıfın ortaya çıkmasına ve hızla çoğalmasına yol açmıştır (Küçükkalay, 1997:63).

Kentler ve kasabalar arasında öteden beri süregelen farklılıklar Sanayi Devrimi'yle keskin bir hal almıştır. Çünkü teknoloji ile birlikte ortaya çıkan sanayici kesim, kentlere yerleşmiş veya çoğu kez yeni kentler kurmuşlardır. Kentler, ticaret ve sanayi faaliyetlerinin merkezi olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde ise, Batı Avrupa nüfusunun çoğu kentlerde ikamet etmektedir (Tanilli, 1991:95). Almanya'da 1871 yılında nüfusu 100.000'den çok olan 8 kent varken, bu sayı 1910'da 48'i bulmuştur. O zamana kadar nüfusu 1.000.000'u aşan Paris ve Londra olmak üzere sadece iki kent varken, şimdi Berlin, Viyana, New York, Chicago, St. Petersburg, Philadelphia, Osaka, Tokyo ve Kalküta kentleri de onlara katılmışlardır. Kentler, sanayileşme sürecinin yeryüzünde her bir noktayı etkilemesini kolaylaştırmışlardır. Artık dünya, tek bir birim, tek bir faaliyet alanı haline gelmiştir (Sander, 2009:216). Kentler, gelişmiş yapılarıyla uygarlığın kaleleri ve demokrasinin hayata geçtiği yerler olmuşlardır.

4. KENT VE UYGARLIK İLİŞKİSİ

Uygarlık (civilization), bir ülkenin veya bir toplumun düşünce, sanat, kültür ve sosyo-ekonomik yaşamıyla maddi ve manevi varlığına has niteliklerin tümü, medeniyet olarak tanımlanmaktadır. Uygarlık, uygar olma durumu, medeniliktir. *Uygar* (civil, civilized), düşünce, sanat ve sanayi alanlarında gelişme göstermiş, medenileşmiş, uygarlaşmış olarak tanımlanır (Kaypak, 2015:73). Bir olgunlaşma halidir. Uygarlık, insanlık için ileri bir aşama ve nimetlerinden yararlanılacak bir olgu olarak addedilir. Sürekli hareket halinde bulunan, daima “ileriye” doğru hareket eden şeye işaret eder. (Elias, 2002:75). *Uygarlaşmak*, ülke, toplum veya birey olarak uygarlığa erişmek, uygar duruma gelmektir. Sosyal yapı, kültür ve sanatsal çeşitlilik ve ürünlerin, düşüncelerin ekonomik faaliyetlerin kalitesi, azlık-çokluğu, özgür olma halleri gibi faktörler bir topluluğun uygarlığı ya da uygar olup olmama durumu hakkında yapılan yorumların konusunu oluşturmaktadır. Uygarlık olarak sayılan öğelerin her birinin kalitesi veya ne ölçüde bulunduğu uygarlık seviyesinin derecesi olarak kabul edilir.

Uygarlık kavramı Avrupa kaynaklı bir kavram olarak açıklanır. Kültür ve uygarlık birbirini çağrıştıran iki kavramdır. Kültür ve uygarlık kavramları genellikle yan yana kullanılmakta ve birbirine karıştırılabilmektedir. *Kültür*, bir toplumun geliştirmiş olduğu maddi ve manevi değerler bütünlüğüdür. İnsan yapısı olan, insanlığın yapıp ettiği her şeydir. İnsanlar arasındaki ilişkilerden doğar ve yaşam biçimi oluşturur. Kültür olduğu gibi kabul edilir; toplumun üyeleri, içinde yaşadığı kültürü nadiren sorgular. Kültürün taşıyıcısı dildir. Dil, kültürün sürekliliğini ve gelişmesini sağlar. Uygarlık, belirli kültürlerin ortak ürünü olarak ortaya çıkan, oluşumu halinde ise, varlık nedeni olan kültürleri aşan bir anlama sahiptir. Kültür toplumsal niteliktedir; uygarlık ise, toplumları aşan bir yapıya sahiptir. Eğer bir kültür yerleşik düzende doğmuş veya göçebe bir toplumda doğduktan sonra, yerleşik bir toplumda gelişmişse buna uygarlık denmektedir (Kaypak, 2015:73). Bir kültür yazılı bir dile, bilime, felsefe ve uzmanlaşmış işbölümüne, teknolojiye ve siyasal bir sisteme sahipse uygarlık halini almaktadır. Kültür, uygarlığın olmazsa olmazı olmasıyla beraber, ancak bir unsuru olabilir. Bu bakımdan kültürün, uygarlıktan daha eski bir geçmişi vardır. Kültür insanlık tarihiyle başladığı halde, uygarlık kent tarihiyle başlar (Kocadaş, 2004:2-4).

Yazı ile uygarlık arasında da yakın bir ilişki vardır. Uygarlık yazı dilinin gelişmesiyle ilerlemiştir. Kültür tarihi insan kadar eski olduğu halde, tarihi çağlar zamanımızdan yaklaşık beş bin yıl önce ve yazı ile başlar. Yazı olmadan da uygarlık olabilir, ama yazı uygarlığın gelişmesinde etkili ve belirleyici bir araç olmuştur. Kültür tarihçilerine göre; uygarlık ve tarih, yazı ve yazılı dilin gelişmesine yol açan ilk kent devrimiyle başlamıştır (Kaypak, 2015:74). Yazı, her zaman paranın ve ticaretin belli düzeyde geliştiği ve geniş bir coğrafi alanda merkezi bir yönetimin etkili olduğu toplumlarda görülmüştür. Yazının icadı, bürokrasinin kurulmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuş ve hem din kurumunun, hem de devletin siyasal örgütlenmesini etkilemiştir (Üstün ve Ziyagil, 2005:610). Yazılı hukuk kuralları geleneksel düzenlemelerin yerini almış ve yazılı metinler ortaya çıkmıştır.

Kent, bir uygarlık beldesi olarak algılanmaktadır. Kentlerin ortaya çıkışı uygarlıkların doğuşu ile özdeşleşmektedir. Kentle uygarlığı özdeşleştiren ve özellikle bu birleşmeden doğan tartışmalar sosyolojik ve tarihsel bir çerçevede içinde incelenir (Holton, 2011:15). Kentlerin ortaya çıkışı uygarlıkların doğuşu olarak kabul edilir. Uygarlık tarihine kentlerin tarihi olarak bakılmaktadır. Kent uygarlık kadar eski ise, uygarlık da kent kadar eskidir. Bu eskiliği ve eşitliği tarih perspektifine oturttuğumuzda ilk uygarlıkları, kent uygarlıkları olarak görmekteyiz. Kentler, insanların yerleşik hayata geçmesiyle oluşmaya başlamıştır. En gelişmiş kültürler genelde kentlerde doğmuştur. Yani kentlerle birlikte gelişen toplum bir bakıma uygarlığın aşamasıdır (Kaypak, 2015: 73). Dolayısıyla, kentlerin tarihi uygarlık tarihiyle eş zamanlı olarak başlar. Birbirlerine paralel olarak ortaya çıkan, ilerleyen veya gerileyen kent ve uygarlığı, ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel etkileşimin ürünü olarak birlikte yol alırlar.

Göçebe toplumların kültürleri olsa bile uygarlık oluşturamadıkları öne sürülmektedir. Toprak ile uğraşılan köyler için de aynı şey geçerlidir. Kent insanının, bu yaşam biçimi içinde, kültürü ve uygarlığı kıra göre daha üst düzey yaşam tarzı ile yaşadığı düşünülmüştür. Böylece üst tabakalar kendilerini bütün ilkel ve basit insanlardan farklı hissederler (Elias, 2002:116). Kentli, uygar bir çevrede uygarca yaşayan kişidir. Daha gelişmiş bir kültüre sahiptir. Eski Yunan'dan beri süregelen kent harici yaşamı ilkel olarak gören, kentleri ise uygarlığın beşiği addeden zihniyet bu ilişkiyi simgelemektedir. Kent ve uygarlık arasındaki yakın bağa pek çok dilde rastlanır. Bu iki kavrama dair, köken ilişkisinin varlığı da eskiden beri süregelen etimolojik bir kanıt olarak sunulabilir. Arapça ve Latince'nin dünyanın en eski dilleri olmaları münasebetiyle, söz konusu iki kavramın aynı kökten gelmiş olmaları da desteklemektedir. Hem Doğu, hem Batı kültürleri uygarlığın kentlerde olduğuna işaret ederek bu ilişkiyi dillerine de yansıtılmışlardır. Örneğin; Arapça '*kent*' anlamına gelen '*madina*' sözcüğünden '*uygar*' anlamına gelen '*madani*' sözcüğü aynı zamanda 'kentli' anlamını taşımakta (Niray, 2002:4) ve buradan '*medeniyet*' kavramı çıkmaktadır. Latince'de, "civitas" denilen kent sözcüğünden "civilized" denilen kentli ve "civilization" denilen uygarlık sözcüğü türemiştir (Çizgen, 1994:20).

İbn-i Haldun, uygarlığı; bir arada yaşayan ve yerleşik hayata geçen hadari⁵ insan topluluklarının kendi aralarında geliştirdikleri ekonomik, siyasi, hukuki, ahlaki ve maddi örgütlenmenin tamamı olarak tanımlar (Çiftçi ve Yılmaz, 2013:85).

Dilimizdeki ‘uygar’ ve ‘uygarlık’ sözcüklerinin de ilk yerleşik yaşama geçen, Göktürk boyu Uygurlarla ilişkisi vardır. Yalnız burada sözcük, Türklerin göçebe yaşam tarzına olan aykırılığını, konar-göçerliği bırakıp yerleşikliği tercih etmesini, tembelliğini ifade etmektedir (Niray, 2002:4). Uygurluk, medeniyet karşılığı olarak kullanılmaktadır ve teknolojik altyapıyı da kapsayarak daha geniş bir içeriğe sahiptir.

Uygurluk, bütün insanlara ait olanı veya olması gerekeni anlatır (Elias, 2002:75). Bütün uygarlıklar aynı veya benzer bir düzen içinde değişmez. Eğer bir uygarlığa has değerler, insandan insana ve kültüre aktarılabilirse yaratıcı bir canlılık oluşur ve etkisi merkezinden çevresine doğru yayılır. Farklı uygarlıklar, tek ve aynı mantığa göre büyüme ve bozulma yasalarına da uymayabilir. Uygurluğun izlediği yol iniş çıkışlar ve durgunluk ve iyileşme süreçleri ile donanmıştır (Lipson, 1984:103).

Yaşadığımız yüzyılda kentler, sosyo-ekonomik gelişmişliğin, kültür, sanat, siyaset, bilim, edebiyat ve spor faaliyetlerinin hayat bulduğu yer olmuştur. Uygurluk tarihinin gelişim alanı olan kentlere, kamu özgürlüklerinin yaşama geçirildiği, bireylerin siyasal ve sosyal davranışlarını etkileyen, demokrasi ve insan hakları gibi kavramların gelişmesine olanak sağlayan bir olgu olarak bakılmıştır (Kaypak, 2016:43).

5. KENT VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Kent ve demokrasi birbiriyle çok yakından ilişkili iki kavramdır. Bir siyasi rejim olarak demokrasi kavramının doğuşu, günümüzdeki gibi geniş içeriğe sahip olmasa da, Yunan filozoflarına dayanır (Bonnard, 2004:9). Kent-devletlerin siyasal sistemini tanımlamak üzere Yunanlılar bu sözcüğü kullanmışlardır. Eski Yunan’da siyasal yaşama katılma hakkıyla yurttaş, kısıtlı da olsa, demokrasinin bir işlevini yürütmekteydi. Mesleki uzmanlaşma artıkça ve kent nüfusu tabakalaştıkça aristokrasi, tüccar, zanaatkâr, çiftçiler, köleler ve yoksullar gibi sosyal sınıflaşma ortaya çıktı. Vurgulamak gerekir ki; ancak (özgür) erkek yurttaşların siyasal yaşama katılma hakları vardı ve bu hak doğuştan kazanılmaktaydı (Bookchin, 1999:19). Dolayısıyla, bu durumu günümüz demokrasi anlayışıyla karıştırmamak gerekir.

Özel hukuk alanında yabancılara uygulanan, uluslararası hukuk alanında ise Roma dışındaki devletlere uygulanan bir ‘ius gentium’ kavramı vardır. İus gentium, ilk kez uluslararası hukuk anlamında kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise, tüm halkların hukukunu ifade etmiştir. Özel hukuk alanındaki ius gentium’un gentes’i ile de bütün insanlığı oluşturan devletlerin toplamına işaret edilmektedir. Ancak köleler ve uygarlıktan yoksun olan devletler bu kavramın dışında kalıyordu. Gens’in hukuksal olarak ifade ettiği anlam ise, soy birliğidir. Örneğin; bir kimsenin hangi soya ait olduğu, nomen gentile, yani bugünkü ad ve soyada karşılık gelen kavramla ifade edilirdi. Gaius

⁵ Hadari; Araplar arasında, yerleşik hayata geçmiş, tarım ve/veya ticaretle uğraşan kimseleri niteleyen sözcüktür.

Julius Caesar'ın 'gens lulia' üyesi olması örnek verilebilir. M.Ö. 445 yılında çıkarılan Lex Canuleia ile sınıf farkını ortadan kaldırmaya yönelik bir adım olarak patricius'lar ve pleb'ler arasındaki evlenmelere izin verilince gentes, eski gücünü kaybetmeye başlamıştır (Emiroğlu, 2007:4). Bir Roma yurttaşının evlenmesinde geçerli olan kurallar, aynı soya dayanan gens'ler için uygulanandan farklıydı.

Batı Roma'nın parçalanması feodalizmin doğuşuna yol açmıştır. Avrupa'nın kuzeybatı sahillerindeki kentler, Ortaçağ'ın sonunda hızlı bir gelişme göstererek Magna Carta'ya ulaştılar. Londra bu antlaşmanın taraflarından biriydi. Ortaçağ kentlerinde yurttaşlar özgürdü; ama bu özgürlük kısıtlıydı ve siyasi haklar da sınırlıydı. Ticaretin önem kazanmasıyla, arazi sahibi kent aristokrasisi, kentlerdeki sosyal katmanlar içinde üst tabakayı temsil etmeye başladılar (Dileyici ve Özkıvrak, 2010:34-36).

Kentlinin, siyasi yaşamda etkin bir işleve sahip olarak demokrasiyi kurucu bir etken vasfıyla ortaya çıkması Fransız Devrimi'yle olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın büyük çaplı olaylarının tümü liberalizm akımı tarafından biçimlenmiş veya en azından etkilenmiştir. Bu anlamda, Amerika kıtasındaki sömürgecilik karşıtı Amerikan Devrimi (19. yüzyılın son on yılı içinde kendisi de sömürgeci bir devlet haline gelmeye başlasa da), ilk örneği oluşturarak Fransız aydın kamuoyunda bir uyanışa yol açmıştır. Ancak, bu devrimde, üretici olmayan soylular ve kilisenin tarihsel yüzyıllık ayrıcalıkları ile üretici olan sınıfların bu ayrıcalıklarının bulunmaması yüzünden dönemin egemen güçlerine (feodalite, mutlak monarşi, kilise) karşı savaşı; Sanayi Devrimi'nin başlamasıyla güçlenen orta sınıf (ticaret ve sanayi burjuvazisi), diğer sınıflarla bütünleşerek açmıştır (Göze, 2015:593-598).

İsyanın hemen ardından oluşturulan meclis 'İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni yayınlamaya; insanların özgür ve yasalar önünde eşit olduğunu, herkese memur olabilme hakkının tanındığını, basın özgürlüğünü, özel mülkiyetin dokunulmazlığını ve vergilerin toplumda dengeli bir şekilde dağıtılmasını içeren temel hak ve özgürlükleri ilan etmiştir. Aynı meclis, bir Anayasa hazırlayarak, kralın yetkilerini sınırlandırıp siyasi iktidarı, parlamento ile kral arasında paylaşmıştır (Sander, 2009:164). Fransa'da ticaret sermayesine sahip kentli üst tabakalar, güçlerinin farkına vararak yavaş yavaş önemli siyasi makamları aristokratların elinden aldılar. Gelişen burjuva sanayisinin zenginleştirdiği kentler; ilerlemenin, kârın, özgürlük ve eşitlik gibi değerlerin ve ideolojilerin merkezi haline geldiler. Fransız İhtilali ile başlayan ve dönemin süreklilik ve değişiklik isteyen güçleri arasındaki Sanayi Devrimleri ve demokrasi çatışmasıyla önce Avrupa'da, sonra tüm dünyada köklü dönüşümün yarattığı sorunlar halen çözülebilmemiş sayılmazlar (Sander, 2009:216).

Demokrasi bir sürece dayanır. Bu süreç içinde demokrasiyi yerleşik bir geleneğe dönüştürecek kurumlar oluşur. Bir süreç ve kurumlar bütünü olarak halk yönetiminin kurumsallaşması, demokrasinin toplumsal değerini ortaya çıkartır. Demokrasi halkı ilgilendiren kararların halkın tümünün katılımıyla alınması gereği üzerine kuruludur. Demokrasilerin motoru, özgür birey ve aktif vatandaş anlayışıdır. Modern, kendini yetiştirmiş, eğitilmiş ve donanımlı birey demokrasi kültürünün taşıyıcısıdır. Kentler, demokrasi kültürünü besleyen birimlerdir. Demokratik yaşam tarzının gerektirdiği

çoğulculuk, katılım ve fikir özgürlüğü kentsel alanlarda karşımıza çıkar. Sivil toplum (civil society) da kentte doğmuş ve demokrasiye uygun sivil bir kültür oluşmuştur. Bu bağlamda, demokrasi biçimi, kentin biçimi ve kentli birey ile yakından ilgilidir. Kent, demokrasinin işleme biçimini doğrudan etkilemektedir (Kaypak, 2015:77).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kent, uygarlık ve demokrasi olguları; insanlık tarihine yön veren Neolitik ve Sanayi Devrimi gibi iki büyük devrimin ürünleridir. Burada siyasi devrimler elbette göz ardı edilmemektedir. Ancak bu iki büyük devrim, söz konusu diğer devrimlerin de sebeplerini oluşturmuştur. Zira Neolitik Devrim’le siyasi yapıların toprağa bağlı ekonomi-politiği, sınırları genişletme ihtiyacına dayalı fikirler doğurmuştur. Hatta bu fikirler dinsel dayanaklarla donatılarak desteklenmiştir. Sanayi Devrimi ise, büyük topraklara sahip olma gereksinimini hammadde toplamak gayesiyle sömürgeciliğe ya da makineleşmeye, ulusal pazar, modern merkezi yönetimin gelişimi ve halk egemenliği düşünceleri etrafında ulus-devletlere eviren ideolojileri ortaya çıkarmıştır. Neolitik Devrim’le insanoğlu, doğa üzerinde kendi kültür ve uygarlığını kurmuştur. İlk kentler, tarımın toprak üzerindeki egemenliğiyle başlamıştır. İnsanoğlunun yerleşik yaşama geçmesi, beslenme ve barınma ihtiyacını üretmeye başlaması, gerçekleştirdiği en büyük ‘kültür devrimi’ olmuştur. Üretimde kullanılan araçlar, teknoloji ile geliştirilmiştir. Teknik yenilikler sayesinde üretimin biçimi ve toplum yapısı değişmiştir.

Kentler, kültür ve uygarlığı başlatan, demokrasiyi yeşerten öncü birimler olmuşlardır. Antik Yunan kent-devletlerinin siyasal rejimini tanımlayan kısmi demokrasi, gelişerek ilerlemesini, yani günümüzdeki demokrasi anlamına kavuşmasını yine kentlerde gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda kentler, yenilik üretmiş, bilim ve teknolojiyi ve birbirini izleyen bir dizi değişimi açığa çıkarmıştır. Bilim ve teknoloji, sürekli olarak insanlığın hizmetinde dünyayı dönüştürmek için kullanılmıştır. Doğa ile mücadelede sorun yaşandığında ‘daha iyiye ve ileriye’ temel slogan olmuştur. Çünkü doğaya ve oluşturulan her şeye ‘insan-merkezli’ bakış açısıyla bakılmıştır. Sanayileşme döneminde kentler sosyo-ekonomik kalkınmanın temeli sayılmıştır. Bu dönemin anahtar sözcükleri; ‘kitle’ ve ‘genel’dir. Kitle üretimi, kitle göçü, kitle savaşı gibi. Ya da genel mutluluk, genel oy, genel eğitim, genel seferberlik, genel savaş gibi. İnsanoğlu, gerek özgürlük ve demokrasi adına olsun, gerekse ekonomik, siyasal, toplumsal koşullar açısından olsun, hareket alanı tıkanığında her daim bir çıkış yolu bulmuş; ama zaman zaman bulduğu çıkış yollarını kendisi için yeniden tutsaklığa, savaşımlara, yıkımlara dönüştürebilmiştir. Saf nihilist bir bakış açısıyla bakılırsa; ‘icat edilen her şey, hatta her fikir dahi, hangi gerekçeyle kullanılmışsa, o amaca hizmet etmiştir’.

Bu bağlamda, ortaya çıkan kentler, kurulan uygarlıklar ve demokratik yaşam, insanlık adına insanın tarihi gelişim serüveni açısından çok büyük kazanımlardır. Ama yaşanan gelişmeler etrafında büyüyen kentler, yükselen uygarlık ve vaat edilen demokrasi, ilginç bir şekilde büyük savaşların, çevresel hasarların, toplu ölüm ve yıkımların önüne geçememiştir. Bilakis, kentler en büyük sorunların üretim mekânları olmuşlardır. Elde edilen kazanımlar, en azından geliştirilerek sonraki nesillere, daha büyük uygarlıklar kurulması adına, ilerleme gayesiyle teslim edilmelidir. Miras

bırakılan şey, yıkımlar olduğu müddetçe işe hep en başından başlamak gerekecektir. Oysaki insanoğlunun geçmişten bu yana başardıkları, yapabilecekleri hakkında ipuçları vermektedir. Ortaya konan gelişmeler, insanoğlunun ulaştığı maksimum sınırları değildir. Bu gelişmeler, insanın sınırlarını zorlamakta, 'daha yapacak çok şey, gidecek çok yol var' demektir. İnsanoğlu, sınırları bütün canlı ve cansızları da kapsayacak şekilde evrensel olarak görmelidir. Aksi takdirde, kendi uygarlığı ve demokrasisi bir gün gelecek kendi yaşam alanını yok olmaktan kurtaramayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağasioğlu, F. (2000). Türkler Asur yazılarında. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (10): 459-464.
- Akçay, Y. (2014). Türkiye'deki hiyeroglif çalışmaları ve Huruf-i Berbaiyye tercümesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (7): 21-29.
- Aktan, C. Can ve Dileyici, D. (2005). Demokrasi eleştirileri. *Sivil Toplum: Düşünce & Araştırma Dergisi*, 3 (9): 35-47.
- Beksaç, E. (2006). Balkanlarda tarih öncesi ve erken uygarlıklar, O. Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (Der.) *Balkanlar el kitabı, Cilt 1: İçinde 37-53*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz Kentleşme*. B. Özyalçın (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Kitabevi.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı Euripides'ten İskenderiye'ye*. K. Kurtgözü (Çev.), İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bozkurt, N. (2000). Mu'tezile'nin altın çağı Me'mun dönemi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (8): 138-280.
- Castells, M. (1997). *Kent Sınıf İktidar*. A. Türkün (Çev.), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Childe, Gordon V. (1996). *Kendini Yaratan İnsan*. F. Oflluoğlu (Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çakmak, M. Ali (2007). Türk sultanları ile Abbasi halifelerinin iktidar mücadeleleri (XII-XIII. Yüzyıl). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, (44): 1-17.
- Çeçen, A. (1984). Demokrasi ve insan hakları. *İnsan Hakları Yıllığı*, (5): 67-97.
- Çiftçi, A. ve Yılmaz, N. (2013). İbn-i Haldun'un siyaset teorisi ve siyasal sistem sınıflandırması. *Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (7): 83-93.
- Çizgen, N. (1994). *Kent ve Kültür*. İstanbul: Say Yayınları.
- Demir, G. (2001). Küreselleşme üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56 (1):73-104.
- Dileyici, D. ve Özkıvrak, Ö. (2010). Bütçe anlayışındaki değişim süreci: denk bütçe ilkesinin erozyonu ve açık bütçe politikası. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2 (1): 33-55.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İşbölümü*. Ö. Ozankaya (Çev.) İstanbul: Cem Yayın.
- Durmaz, S. (2010). Yüksek Ortaçağ'da papa-imparator çatışması: Kılıç ile asa'nın savaşı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1): 93-120.
- Elias N. (2002). *Uygarlık Süreci* Cilt 1, E. Ateşman (Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emiroğlu, H. (2007). *Kavimler Hukuku*. Sakarya: Değişim Yayınları.

- Erginöz, G. (2002). Hititlerin astronomi bilgisine ve Hitit takvimine bir bakış. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 9 (1-2): 193-213.
- Erişirgil, M. Emin (2014). Eflatun'dan evvel felsefe-i içtimaiye". *Sosyoloji Dergisi*, 1(6): 251-256.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. 15. Baskı, İstanbul: Beta Yayın.
- Gül, M. (2001). İslam şehrinin doğuşu. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6): 78-87.
- Hamitoğulları, B. (1986). *Çağdaş İktisadi Sistemler*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Hatt, K. Paul ve Reiss J. Albert (2002). *20. Yüzyıl Kenti*. A. Alkan ve B. Duru (Der. ve Çev.) Ankara: İmge Yayınevi.
- Heidegger, M. (2015). *Teknik ve Dönüş İle Özdeşlik ve Ayrım*. N. Aça (Çev.) Felsefe Dizisi: Aleheia / 04, Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Holton, Robert J. (1999). *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*. R. Keleş (Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Jacobs, J. (1969) *The Economy of the Cities*. New York: Random House.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. 20. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaya, M. Ali (1998). Anadolu'da Roma egemenliği ve Pompeius'un siyasal düzenlemeleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII: 163-173.
- Kaypak, Ş. (2015). Kent Sosyolojisi, *Basılı Ders Notları*, Antakya/Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Kaypak, Ş. (2016). Modernizmden postmodernizme kentin değişen yüzü. *Mustafa Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1): 37-53.
- Kazgan, H. (2014) *Galata Bankerleri*. M. Dönmez ve E. Tokdemir (Der.) İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2004). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kennedy, P. (1991). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. B. Karanakçı (Çev.) Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kocadaş, B. (2004). Kültür ve medya. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1): 1-8.
- Köktürk, E. (2004). Haritacılığın 5000 yıllık yürüyüşü (tarihsel süreç-gelişme dinamikleri). *Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*, (90): 1-19.
- Küçükkalay, A. Mesut (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2): 51-68.
- Landes, David S. (1995). Kapitalizm ve sanayi devrimi. M. Özel (Der.) *Tarih risaleleri: İçinde 95-97*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Landsberger, B. (1994). Mezopotamya'da medeniyetin doğuşu. Mebrure O. Tosun (Çev.) *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (3): 419-437.
- Lipson, L. (1984). *Demokratik Uygarlık*. H. Gülalp ve T. Alkan (Çev.) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mazı, F. (2008). Antik çağda düşüncenin kentsel mekâna yansımaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi*, 5 (10): 33-48.
- Melek, K. (1987). Adalet fikri ve dünya düzeni. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45 (1-4): 525-538.

- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent; Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, G. Koca ve T. Tosun (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Niray, N. (2002). Tarihsel süreç içinde kentleşme olgusu ve Muğla örneği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz (9): 1-27.
- Özdel, G. (2014). Sinema Filmlerindeki Sanatsal Temalar Aracılığıyla Modern Kentlerin Pazarlanması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Pustu, Y. (2006). Küreselleşme sürecinde kent: antik siteden dünya kentine. *Sayıştay Dergisi*, (60): 129-151.
- Saalman, H. (1968). *Medieval Cities*, New York: George Braziller.
- Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sartori, G. (2011). Demokrasi teorisine geri dönüş. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan (Çev.), E. Baştürk (Der.) *Liberal Düşünce Dergisi*, 16 (61-62): 39-48.
- Serter, G. (2013). Şikago okulu kent kuramı: kentsel ekolojik kuram. *Planlama Dergisi*. 23(2): 67-76.
- Schmidt, Anfred G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, M. Emin Köktaş (Çev.), 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- Sevinç, H. (2014). Yunan'ın çağdaşı uygarlıklarda toplumsal gelişmeler, siyasal ve dinsel düşünüş. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32): 232-251.
- Şaylan, G. (2006). Cumhuriyet ve demokrasi kavramları üzerine düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 39 (4): 1-15.
- Tanilli, S. (1991). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Tamzok, N. (2012). Jeopolitik ve teknolojik gelişmeler perspektifinden kömürün geleceği. *TMMOB 8. Enerji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 247-291.
- Taşkın, Z. (2011). İlkçağ uygarlıklarında kitap ve kütüphane: Efes Celsus kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciliği*. 25 (1): 86-96.
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi Nedir?* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Üstün, A. ve Ziyagil, M. Akif (2005). Kamu personelinin kurum içi memnuniyet ve algılama düzeylerinin farklı değişkenler açısından karşılaştırılmasına yönelik bir çalışma; Amasya ili örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13 (2): 609-622.
- Weber, M. (2015). *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*. M. Ceylan (Çev.), İstanbul: Yarın Yayınları.
- Wirth, L. (1996). Urbanism as a Way of Life, Richard T. LeGates and F. Stout (Eds.) *The City Reader: İçinde 90-97*, London: Routledge.
- Yiğit, T. (2000). Akadlar devrinde Anadolu'nun siyasal yapısı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(3-4): 13-28.
- Zeytinoğlu, E. (1992). *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler*, İstanbul: Mim Matbaacılık.
- <http://www.enerji.gov.tr>, Erişim tarihi: 28.04.2016.
- <http://www.mevzuat.gov.tr>, Erişim tarihi: 25.04.2016.